

SEN O NOVÉM PORTUGALSKU V TROPECH

KAREL STANĚK

**Portugalský pokus
o osídlení Šrí Lanky
(1580–1630)**

SCRIPTORIUM

Vydání této publikace laskavě podpořila společnost Formplast Purkert, s. r. o.

Lektorovali:

doc. PhDr. Jan Klíma

PhDr. Jan Filipský, CSc.

Author © Karel Staněk, 2017

Cover & Typo © Scriptorium, 2017

ISBN 978-80-88013-46-4

Obsah

Úvod	7
1. Portugalské pronikání do Indického oceánu a poznávání Šrí Lanky (1506–1580)	15
2. Donace z Kótté	77
3. Územní expanze jako nový fenomén v rámci portugalské zámořské expanze	97
4. Portugalský pokus o vojenské podmanění Šrí Lanky (1580–1617)	141
5. Portugalský projekt na osídlení Šrí Lanky (1607–1608)	179
6. Portugalské osídlování Šrí Lanky: naděje a zklamání (1580–1630)	211
7. Bitva u Randenively a konec portugalských ambicí na osídlení Šrí Lanky (1617–1638)	257
8. Výsledky kolonizačního úsilí v portugalské zámořské říši a jejich srovnání se situací na Šrí Lance	283
9. Epilog: <i>Nepřítel z Evropy</i> a konec portugalského panství na Šrí Lance (1638–1658)	305
Závěr	345
Tabulky panovníků	351
Prameny a literatura	354
Prameny	354
Literatura	356
Seznam vyobrazení	372
Summary	376
Jmenný rejstřík	378
Místní rejstřík	387

Rád bych poděkoval za cenné rady a připomínky
při vzniku této knihy prof. PhDr. Aleši Skřivanovi, CSc.,
doc. PhDr. Janu Klímovi a PhDr. Janu Filipskému, CSc.

Úvod

Předkládaná práce představuje příspěvek k dějinám portugalského impéria, první zámořské říše novověku. Pojednává o portugalském působení na Šrí Lance (též Srí Lance), dřívějším Cejlonu, na přelomu 16. a 17. století s důrazem na kolonizační projekt, který byl naplánován v nerozlučném sepětí s vojenskými výboji a christianizačními idejemi v letech 1607–1608. Ačkoliv portugalská éra na Šrí Lance se vymezuje roky 1506–1658, za data časově ohraničující zvolené téma jsem zvolil roky 1580 a 1630, protože právě do tohoto období se soustředilo portugalské úsilí o osídlení ostrova. Předtím byl portugalský vliv vzhledem k preferenci obchodních aktivit značně omezený, zatímco poté se portugalská správa již musela převážně bránit nizozemským pokusům o její likvidaci. Toto vymezení je nutně jen orientační, protože dějiny jsou tvořeny neustálým procesem změn, který nelze vměstnat do několika málo dat, a stále častěji se ukazuje, že i rozdělení na historické periody je poměrně problematické. Roku 1580 odkázal pokřtěný král říše Kótté João Dharmapála portugalskému panovníkovi svůj stát v případě, že zemře bez dědice, k čemuž nakonec roku 1597 došlo. V roce 1630 utrpěli Portugalci těžkou porážku od kandyjského vojska v bitvě u Randenively, která prakticky zpečetila jejich další snahy o naprosté podmanění Šrí Lanky, byť ještě neznamenala definitivní konec jejich působení na ostrově. Portugalci totiž svým neúspěchem umožnili aktivní zapojení Nizozemců do konfliktu se sinhalskou říší Kandy a vznik nizozemsko-kandyjské aliance, jíž dlouhodobě nebyli schopni čelit.

Cílem práce bude analýza příčin, průběhu a důsledků portugalského osídlování ostrova, který mysl obyvatel Evropy jitiřil již od antiky pod jménem *Taprobana* (též *Taprobané*), jeho motivace a zasazení do širšího kontextu portugalské expanze. Ta měla v období „první portugalské říše“ (1415–1668) s centrem v Asii celkově spíše námořní charakter, a proto šrilanské angažmá nabývá zvláštní výlučnosti. Portugalské úsilí skončilo neúspěchem, byť ne naprostým, a jeho příčiny budou na následujících stránkách prozkoumány, a to zvláště z portugalského pohledu. Dosavadní výzkum se omezoval na pouhý popis výsledků dosažených Portugalci, nazývanými v sinhalských kronikách *Parangiové*,¹ ale vyhýbal se hlubšímu rozboru i srovnání s dalšími oblastmi pod portugalským vlivem. Při pokusu zaplnit tuto mezeru bude také možné zhodnotit, zda mohl být

vznik početného a stabilního portugalského osídlení na Šrí Lance reálný. Práce se pokusí odpovědět na otázku, jakou roli v konečném selhání portugalského kolonizačního projektu a při vytlačení Portugalců z ostrova sehrál nizozemský faktor, tedy nizozemský zásah do tamějšího vývoje, a jakou povahu zaujala vůči portugalským aktivitám domorodá, tedy sinhalská a tamilská, rezistence.

Uvedený cíl pokládám za ospravedlnitelný, protože historická práce nemusí za každou cenu přijít s novými senzačními zjištěními nebo revolučními návrhy. Musí však nějakým způsobem přispět k pokroku ve zkoumání zvoleného úseku lidské minulosti, třeba i jen jinou interpretací již prozkoumaného problému. Historii totiž netvoří jen písemné prameny, nýbrž také rozličné politické, psychologické a intuitivní faktory. Proto lze tytéž dokumenty interpretovat odlišným způsobem. Navíc přece nejde jen o to, co bylo, ale pozornost si zaslouží také to, s čím se počítalo. Směr vývoje byl mnohdy dosti křivolaký a nečekaný a současníci nemohli předvídat, jak jednotlivé procesy dopadnou, takže ani historikové by se neměli nechat ovlivnit jejich dnes známými výsledky. Domnívám se, že právě v odhalování toho, co se neodehrálo, ale dost dobře se odehrát mohlo, tkví skutečná krása historie.

Práce je vyvrcholením mého dlouhodobého zájmu o portugalské a obecně iberské dějiny v raném novověku, především pak v souvislosti s pronikáním do zámoří, který se datuje do samotných počátků mého studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Vychází z disertační práce, již jsem obhájil v roce 2014. Prvním obsáhlejším textem z mého pera, který se věnuje uvedenému tématu, je bakalářská práce *Portugalci na Malabáru (1498–1550)*, jež pojednává o počátcích portugalského působení na Malabánském pobřeží Indie. Dalším textem, který jsem portugalské expanzi věnoval, je diplomová práce *K charakteru a významu portugalských aktivit v Maroku (1415–1769)*, jež zkoumá význam této mnohdy opomíjené části portugalského impéria. Vývoj portugalské říše v raném novověku je předmětem i několika mých dílčích článků a studií.

Literatura ke zkoumanému období není sice příliš rozsáhlá, ale její objem díky novým badatelským počínům v poslední době neustále narůstá. Žádná rozsáhlejší práce se však nesoustředí výlučně na portugalské osídlování Šrí Lanky v celé jeho šíři a i prací pojednávajících o fenoménu osídlování a budování portugalské teritoriální říše obecně a v Asii především je spíše poskrovnu. Jednou z mála výjimek je text Timothyho Coatse *Degradados e Orfãs: colonização dirigida pela Coroa no império português 1550–1755*, jež se zabývá problematikou vysílání *degradados*, tedy

odsouzenců, a osiřelých dívek Korunou do zámoří s cílem podpořit tam bělošský element. Všeobecný rámec portugalského působení na Šrí Lance nabízejí především starší práce Tikiriho Abeyasingheho *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612* a Chandry Richarda de Silva *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*. Obě zevrubně pojednávají o všech aspektech historického vývoje během období vymezeného v jejich názvu. Ještě starší díla Pauluse Edwarda Pierise *Ceylon: The Portuguese Era I, II* a *Ceylon and the Portuguese 1505–1658* vycházejí převážně z kroniky Fernãa Queirose, hlavního narativního pramene pro portugalskou éru na Šrí Lance.

V současné době se výzkumem šrilanských dějin zabývají zvláště Alan Strathern a Zoltán Biedermann. Strathernovým stěžejním dílem je *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, v němž se věnuje míře provázání šrilanské společnosti s buddhismem v 16. století. Zoltán Biedermann je autorem disertační práce *A aprendizagem de Ceilão: a presença portuguesa em Sri Lanka entre estratégia talassocrática e planos de conquista territorial (1506–1598)*, jakož i několika dílčích statí, v nichž objasňuje transformaci portugalských zájmů na Šrí Lance na přelomu 16. a 17. století z ryze obchodních v mocensko-politické. Řadu článků k tématu lze v několika zahraničních odborných časopisech nalézt také od dalších autorů. K pochopení přechodného období konce portugalské a počátku nizozemské epochy na Šrí Lance jsou nezastupitelné knihy K. W. Goonewardeny *The foundation of Dutch power in Ceylon 1638–1658* a Georga D. Winiuse *The Fatal History of Portuguese Ceylon: Transition to Dutch rule*.

Pokud jde o názor na portugalský kolonizační projekt přítomný v doposud vydané literatuře pojednávající o portugalských aktivitách na Šrí Lance, naprostá většina autorů jej odbývá jako fakticky nereálný, a to především pro slabou populační základnu tehdejšího Portugalska, využívání portugalských zdrojů Španěly v rámci iberské unie k financování své pozice evropského hegemona a nutnost hájit celou řadu dalších portugalských osad v Asii i na dalších kontinentech proti nizozemskému útoku. Portugalci navíc příliš tříštili své skrovné síly, když se nebyli ochotni vzdát expanze v žádné ze zájmových lokalit, nebo tak učinili až poté, co tam utrpěli bolestný neúspěch. Mnozí autoři pak portugalský záměr osídlit ostrov ani nezmiňují, a to jako evidentní následek jeho neúspěchu. Na následujících stránkách se pokusím ukázat, že dosavadní názor nemusí být zcela pravdivý, pokud se vezmou v úvahu i jiné faktory než pouze vojenská síla, politický vliv a ekonomické zdroje.

Pramennou základnu pro tuto práci představují zejména dokumenty oficiální povahy a kroniky. Oficiální dokumenty tvoří zhusta součást

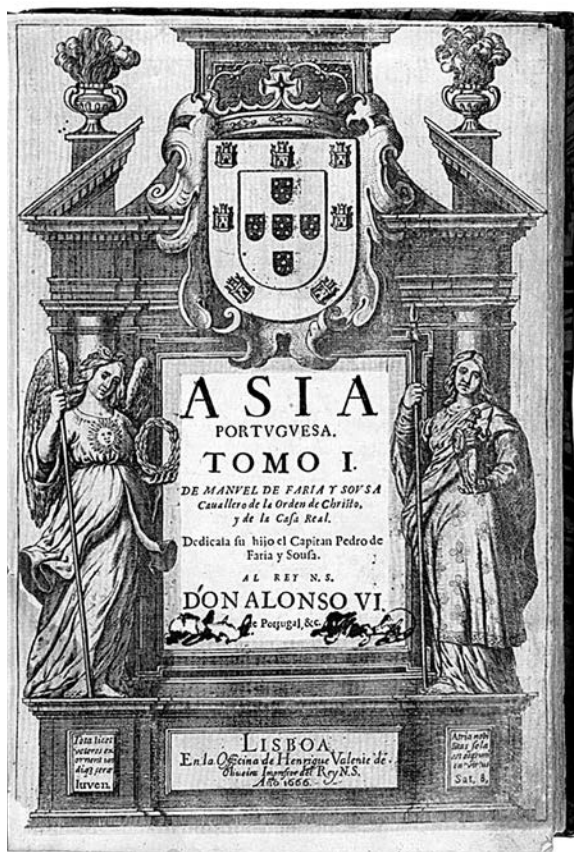
10

Livros das Monções (Monzunové knihy), což je oficiální korespondence mezi portugalskou Korunou a indickým guvernérem či místokrálem nebo jeho úředníky v Góe, jež se nalézá v Národním archivu *Torre do Tombo* (TT) v portugalském Lisabonu. K oficiálním dokumentům se řadí i dopisy mezi králem a rozličnými úředníky na Šrí Lance (tzv. *Documentos soltos*, tj. volné dokumenty), které jsou uloženy v *Caixa da Índia* v *Arquivo Histórico Ultramarino* (AHU, Zámořský archiv) rovněž v Lisabonu. Z obou souborů jsem věnoval pozornost těm dokumentům, které vznikly na přelomu 16. a 17. století a časově se tak váží k období, jež představuje jádro předložené práce. Řada z nich byla publikována v několika-svazkovém *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*. Dále lze výběrově zmínit anonymní dílo *Livro das Cidades e Fortalezas* (Kniha měst a pevností), kteréžto dílo bylo kolem roku 1582 vypracováno pro španělského krále Filipa II. (v Portugalsku Filip I.), aby mu poskytlo vhled do portugalských držav v Asii. Filip se totiž krátce předtím, v roce 1581, stal portugalským králem. V neposlední řadě jde o *Livro das Plantas de todas as fortalezas, cidades e povoações* (Kniha plánů všech pevností, měst a osad), dílo sepsané roku 1635 Antóniem Bocarrem na stejném principu jako to předchozí. Jedná se tedy o popis portugalských osad v Orientu a tamějšího portugalského obchodu.

Na pomezí oficiálního a neoficiálního typu pramenů stojí anonymní životopis *Vida e Acções de Matias de Albuquerque* (Život a činy Matiasa de Albuquerque) s heroizujícími rysy z počátku 17. století. Jeho vznik spadá do série obdobných prací zaměřených na glorifikaci jednotlivých postav působících v portugalské Asii. Specifickou skupinu pramenů představují kroniky, kterých je k portugalské expanzi v Orientu k dispozici celá řada. Nejvýznamnější je pro naše potřeby bezesporu monumentální *Conquista temporal e espiritual de Ceilão* (Světské a duchovní dobytí Cejlonu) z roku 1687 z pera jezuity Fernãa de Queirós, která souhrnně pojednává o celé portugalské epoše na Šrí Lance. Jedná se o základní a stěžejní pramen pro všechny badatele zajímající se o portugalské působení na ostrově, protože je nejobsáhlejší. Obsírně se věnuje i etnografickému popisu sinhalského etnika, pro některé události je jediným zdrojem a autor také využil řady pramenů, které v současnosti z nejrůznějších důvodů již nejsou k dispozici. Práce byla sepsána především s propagandistickým cílem pohnout portugalské úřady k pokusu o opětovné dobytí Šrí Lanky, což se snažila dát do kontextu s osudovou předurčeností portugalského národa. Vedle toho ale také neochvějně hájila pozice a zájmy římskokatolické církve, obhajovala christianizační aktivity a prosazovala tezi, že

vše se děje z Boží vůle. Uvedené poznatky je třeba mít při jejím pročitání neustále na paměti a podle toho k ní také přistupovat.²

Z děl dalších kronikářů jsou cenné *Décadas X, XI a XII* (Dekády) od tvrdého kritika zlořádu v portugalské administrativě Dioga do Couto a *Década XIII* (Dekáda) od jeho následovníka Antónia Bocarra, kronikářů archivu *Estado da Índia* v indické Góe, kteří navazovali na velkolepý projekt započatý Joãem de Barros v první polovině 16. století. Nicméně z *Dekády XI* bohužel existuje jen stručný výtah a *Dekáda XII* se zachovala nekompletní, poněvadž zbytek se ztratil. Dále lze využít práce *Ásia Portuguesa* z let 1666–1675 sepsané Manuelem de Faria e Sousa, jenž však postrádá přímou zkušenost s asijským prostředím, díla *Rebelión de Ceylan y los Progresos de su Conquista en el Gobierno de Constantino de Saa y Noronha* (Rebelie na Cejlonu a postup jeho dobývání za vlády Constantina de

Obr. 1. Titulní strana první knihy kompendia Manuela de Faria e Sousa *Ásia Portuguesa*, 1666.

12

Sá de Noronha) z roku 1681 od Joãa Rodriguese de Sá e Meneses, syna generálního kapitána Constantina de Sá de Noronha e Meneses, který je v díle nekriticky opěvován, a kroniky *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão* (Dějinný osud ostrova Cejlon) z roku 1685 od Joãa Ribeira, který jako voják strávil na Šrí Lance celých osmnáct let, mezi lety 1640–1658, takže měl možnost důvěrně se seznámit s tamější realitou. Poskytuje mimo jiné nejpodrobnější popis portugalské vojenské organizace na ostrově. Ribeirova práce měla, podobně jako Queirósův text, podnítit portugalskou Korunu k obnovení jejich pozic na Šrí Lance, na což je potřeba při její četbě nezapomínat.³

Nizozemské prameny věnující se Šrí Lance od konce 16. století a během první poloviny 17. století jsou reprezentovány především třemi texty. Prvním je dílo *Itinerario* (Itinerář) z roku 1596, jehož autorem je Jan Huyghen van Linschoten, který jako sekretář arcibiskupa z Góy strávil léta 1583–1588 v Indii a poměrně dobře se osobně i přes portugalské informátory seznámil s tamějšími poměry. Druhým textem je *De reis van Joris van Spilbergen naar Ceylon, Atjeh en Bantam 1601–1604* (Cesta Jorise van Spilbergen na Cejlon, do Acehu a do Bantamu) od Jorise van Spilbergen, který v roce 1602 stanul na Šrí Lance jako první Nizozemec vůbec. Poslední práci představuje spis kalvinistického kněze Philipa Baldaea (v anglickém překladu) *A true and exact description of the most celebrated East-India coasts of Malabar and Coromandel and also of the isle of Ceylon*, který mezi lety 1657–1665 působil v oblasti Šrí Lanky, Malabárského pobřeží a Koromandelského pobřeží. Přiřadit k nim lze ještě knihu německého žoldnéře ve službách nizozemské Spojené východoindické společnosti (VOC) Johanna Jacoba Saara *Ost-Indianische Fünfzehnen-Jährige Kriegs-Dienste*, jenž sloužil patnáct let ve službě VOC v Asii, z toho v letech 1647–1659 na Šrí Lance. Pohled na realitu Šrí Lanky evropskýma, avšak neportugalskýma očima doplňuje text Angličana Roberta Knoxe *An Historical Relation Of The Island Ceylon In The East Indies*, jenž nabízí cenné očitě svědectví. Jeho loď totiž ztroskotala u břehů ostrova a Knox strávil devatenáct let (1660–1679) v kandyjském zajetí.

Z pramenů sinhalské provenience neexistuje pro 16. a 17. století příliš velký výběr, protože archivy sinhalských říší Kótté, Sítávaka ani Kandy se do dnešní doby bohužel nezachovaly. Zavaděk proto musíme vzít kronikou *Alakéšvara juddhaja* (Válka Alakéšvarů) z roku 1581, kronikou *Čúlavansa*, jež je však na řadu událostí informačně poměrně skoupá, a kronikou *Rádžávalija* (Seznam králů), sepsanou v 17. století, ale doplňovanou až do 19. století, která však do značné míry čerpá z prvně jmenované.

Závěrem je potřeba zmínit se o způsobu přepisu cizích antroponym a toponym do češtiny. Snažil jsem se vycházet z originálního znění přepsaného podle zavedených transliteračních pravidel. V některých případech jsem užíval počeštěné varianty, jež je již poměrně zažitá, i když plně neodpovídá transliteračním pravidlům (například Kóčín oproti Kočči), nebo jsem ji alespoň uvedl do závorky. V opačném případě jsem se uchýlil k takové variantě, jež je obvyklá v zemi, k níž se dané jméno váže. Totéž platí i pro jména panovníků, která jsou v textu počešťována v případě, že je to možné. Jména pokřtěných domorodých vládců jsou však ponechána v portugalské podobě (například João Dharmapála, Filipe Jamasinha).

POZNÁMKY

- 1 Z perského a hindského *frangi*, tj. cizinec. Termín původně znamenal Frank, ve smyslu Evropan. Jako Frankové byli v době křížových výprav na Blízkém východě nazýváni křížáci, protože většinou pocházeli z Evropy.
- 2 ABEYASINGHE, Tikiri: *History as Polemics and Propaganda: Some Aspects of Fernão de Queirós Conquista*, Seminário internacional de história Indo-Portuguesa – Actas, Lisboa 1985, s. 789–797; STRATHERN, Alan: *Re-Reading Queirós: Some Neglected Aspects of the Conquista*, in: *Sri Lanka Journal of the Humanities*, 2000, sv. 26, č. 1–2, s. 1–28.
- 3 BOXER, Charles Ralph: *Captain João Ribeiro and his history of Ceylon (1622–1693)*, sep. *Journal of the Royal Asiatic Society*, duben 1955, s. 2.